

**LESGEVEN OVER
DE HOLOCAUST**

**VRAGEN VAN
KINDEREN OVER
DE HOLOCAUST**

LESGEVEN OVER DE HOLOCAUST

De Holocaust is een belangrijk onderwerp om les over te geven. Zo beseffen kinderen dat er nog maar tachtig jaar geleden in Nederland verschrikkelijke dingen zijn gebeurd. Ook kan het onderwerp ze meer leren over de gevolgen van wij-zij-denken, vooroordelen en discriminatie. Hierdoor kunnen kinderen deze fenomenen in hun dagelijks leven herkennen, wat hen helpt om hier tegen op te staan.

Als leerkracht speel jij een cruciale rol in het overbrengen van deze complexe en gevoelige geschiedenis. Tegelijkertijd vraagt het om zorgvuldige voorbereiding en een veilige lesomgeving, waarin ruimte is voor emoties en vragen. Ingewikkeld? Geen zorgen, hieronder vind je praktische tips om je te helpen bij het inrichten van jouw lessen.

Verdiep je in de geschiedenis

Zorg ervoor dat je zelf goed geïnformeerd bent over de Holocaust. Dit helpt je om deze geschiedenis duidelijk over te brengen en goed voorbereid te zijn op vragen van kinderen.

- Lees op bladzijde 16 – 17 van deze handleiding de antwoorden op vragen die kinderen kunnen stellen over dit thema.
- De Holocaust vond niet van de ene op de andere dag plaats: stapsgewijs werden Joden, Roma en Sinti ontmenselijkt, uitgesloten en uiteindelijk vermoord. Lees meer over de fases van een genocide op bladzijde 16 van 4FREE Magazine – lesgeven over de Holocaust, via issuu.com/nationaalcomite4en5mei.
- Bekijk op leeroverdeholocaust.nl/lesgeven een overzicht van verdiepend materiaal over dit thema. De Anne Frank Stichting heeft bijvoorbeeld veel materiaal voor leerkrachten ontwikkeld.
- Lees boeken over dit thema, bijvoorbeeld: *Is dit een mens* van Primo Levi, *'t Hooge Nest* van Roxane van Iperen of *Tralievader* van Carl Friedman.
- Bezoek Kamp Vught, Kamp Amersfoort of Kamp Westerbork. Met name op de laatste plek kun je meer leren over hoe de nazi's de geplande massamoord op een geraffineerde manier organiseerden door de mensen tot op het laatste moment te laten geloven dat zij naar werkkampen in het oosten zouden gaan. In Westerbork was een school, een speeltuin, een theater, enzovoort.

- Ga mee op een verdiepende studiereis voor docenten, bijvoorbeeld vanuit de Anne Frank Stichting.
- Lees je in over de inhoud en de achtergronden van het begrip antisemitisme. Antisemitisme bestaat al eeuwen. De nazi's maakten gebruik van antisemitische beelden die al lang bestonden en ze wakkerden deze gevoelens in de samenleving weer aan met sluwe propaganda.

Gebruik persoonlijke verhalen

De Holocaust kan door het gigantische aantal slachtoffers overkomen als een abstracte gebeurtenis. Tegelijkertijd zijn er bijna geen ooggetuigen meer die vanuit hun eigen ervaring hierover kunnen vertellen. Om het begrijpelijk en invoelbaar te maken voor kinderen, kun je deze geschiedenis aan de hand van persoonlijke verhalen vertellen. Vooral verhalen van leeftijdsgenoten kunnen indruk maken op de kinderen. Kinderen begrijpen hierdoor dat elk slachtoffer een uniek mens was, met hobby's, familie en vrienden.

- Op joodsmonument.nl staan de namen en biografieën van alle Nederlandse slachtoffers van de Holocaust. Laat de kinderen op zoek gaan naar slachtoffers bij hen uit de buurt of van hun leeftijd. Wanneer zijn ze geboren? Waar woonden ze? En hadden ze broertjes of zusjes?
- Lees fragmenten voor uit brieven of dagboeken. Op oorlogsbronnen.nl/thema/dagboeken vind je verschillende voorbeelden van dagboeken.
- In de serie *Jong in oorlog* vertellen ooggetuigen van de Tweede Wereldoorlog wat zij als kind hebben meegemaakt. Bekijk de afleveringen met de klas op 4en5mei.nl/jong-in-oorlog. In de video 'Vervolgd in oorlog' vertellen Mirjam en Jenny bijvoorbeeld wat zij meegemaakt hebben.
- Nodig een gastspreker uit via het Landelijk Steunpunt Gastsprekers WOII-Heden. Tip: laat de kinderen van tevoren vragen bedenken.

Benadruk dat Joden, Sinti en Roma meer zijn dan Holocaustslachtoffers

Joden, Sinti en Roma kennen een lange geschiedenis met een rijke cultuur. Maar hoe zag hun leven er voor de oorlog eigenlijk uit? En daarna? Door hierbij stil te staan, zorg je ervoor dat Joden, Roma en Sinti niet gezien worden als enkel slachtoffers van de Holocaust, maar als onderdeel van de Nederlandse cultuur en samenleving.

- In de musea van het Joods Cultureel Kwartier in Amsterdam staan vier eeuwen Joods leven centraal. Daarnaast ontwikkelt deze organisatie ook lesmateriaal. Meer informatie vind je op jck.nl.

Gebruik lokale verhalen

Door lokale verhalen te vertellen, komt de geschiedenis dichterbij voor de kinderen. Gebruik bijvoorbeeld verhalen van kinderen die tijdens de oorlog in jullie plaats woonden of op dezelfde school zaten. Als aanvulling hierop kunnen de kinderen voor een specifiek persoon of een bepaalde gebeurtenis zelf een herdenking organiseren.

- Op oorlogsmonumenten.nl vind je een overzicht van alle oorlogsmonumenten in Nederland. Breng met de klas een bezoek aan dit monument. Willen jullie het verhaal van het monument levend houden? Kijk dan op 4en5mei.nl/adopteereenmonument.
- Op joodsmonument.nl kun je ook zoeken op woonplaats.

Vermijd schokkende beelden

Dat de Holocaust abstract en als ver weg kan aanvoelen voor kinderen, is logisch. Foto's kunnen helpen om een beter beeld bij de gebeurtenissen te creëren. Vermijd hierbij heftige beelden: deze foto's zijn vernederend voor de slachtoffers. Daarnaast kunnen ze veel losmaken bij kinderen, waardoor ze niet meer tot leren in staat zijn, bijvoorbeeld als ze zelf iets traumatisch hebben meegemaakt.

- Op zoek naar foto's? In de fotocollectie van het Nationaal Archief zijn er veel te vinden, of op oorlogsbronnen.nl. Het Nederlands Fotomuseum heeft ook een uitgebreide collectie.
- In de Uitklappers op denkboek.nl is informatie en beeldmateriaal te vinden over diverse thema's, waaronder vervolging.
- Laat in plaats van heftige foto's symbolische beelden zien, zoals foto's van een leeg huis, een koffer of een portretfoto.

Stimuleer een open gesprek

Ieder kind kan een andere reactie hebben tijdens de lessen over dit onderwerp. Het ene kind zal meer interesse hebben in de historische feiten, terwijl een ander wellicht de link legt met gebeurtenissen van nu. Geef kinderen de ruimte om hun associaties te delen en maak het gesprek mogelijk. Maar laat de kinderen niet het ene lijden vergelijken met het andere en houd hen voor dat het altijd gaat om mensen met dromen, angsten en zorgen. Houd in de gaten dat kinderen niet in wij-zij-denken vervallen. Door te proberen je te verplaatsen in een ander kun je voorbij vooroordelen kijken.

- Ga naar denkboek.nl/slices/geef-vrijheid-een-gezicht en bekijk de video met de klas. Hierin gaan Emmy, die als Joods meisje in de oorlog moest onderduiken, en Wahhab, die als Yezidi uit Irak moest vluchten, met elkaar in gesprek. Bespreek de video met de kinderen. Waarom werden Emmy en Wahhab vervolgd? Wat zijn de overeenkomsten en verschillen?

Meer weten?

Lees het 4FREE docentenmagazine van het Nationaal Comité 4 en 5 mei via issuu.com/nationaalcomite4en5mei. Er zijn speciale edities over Holocausteducatie gemaakt met daarin nog meer lees-, luister- en doe-tips, en vele handvatten om met dit thema aan de slag te gaan.

VRAGEN VAN KINDEREN OVER DE HOLOCAUST

De Holocaust is voor kinderen een abstract onderwerp, dat veel vragen oproept. Een antwoord is meestal niet eenduidig maar complex. Dit zijn een aantal mogelijke vragen en antwoorden om je op weg te helpen.

Wat is Joods zijn?

Joden zijn mensen die bij de Joodse cultuur en identiteit horen. Zij wonen niet in één land, maar zijn verspreid over de wereld. Joods zijn is bijzonder omdat het een cultuur én een godsdienst is. Dat betekent dat het heel divers is. Sommige Joden voelen zich vooral verbonden met de cultuur en de geschiedenis. Ze vieren bepaalde feestdagen en houden tradities in ere, maar zijn niet gelovig. Voor weer anderen is juist het geloof het belangrijkste element van Joods zijn. Bij het joodse geloof horen rituelen en feesten, zoals het joodse paasfeest. Volgens onderzoek beschouwen ongeveer 35.000 Nederlanders zich als Joods, terwijl nog eens 30.000 mensen een Joodse achtergrond hebben.

- Bekijk de aflevering '#Ajouad – De Joden' (NPO Start)

Wat is antisemitisme en waar komt het vandaan?

Antisemitisme is haat en discriminatie tegen Joden. Vooroordelen, zoals dat Joden rijk zijn en veel macht

hebben in de wereld, bestaan al heel lang. Omdat Joden vaak als kleine groep in een land woonden, met hun eigen geloof en eigen gewoontes, werden deze mensen gezien als 'anders'. Vaak werden ze buitengesloten.

Waarom haatten de nazi's de Joden?

Joden waren voor de Tweede Wereldoorlog onderdeel van de Duitse samenleving. Het waren kunstenaars, wetenschappers, artsen, winkeliers. Ze waren niet anders dan anderen. Dat was in Nederland ook zo. Hoe kon het dan gebeuren dat zij als aparte groep werden gehaat en buitengesloten? De nazi's hadden bepaalde ideeën over ras: ze zeiden dat er verschillende mensensrassen bestonden en dat sommige rassen minder waard waren dan andere. Dat is niet waar. Nu wordt er niet meer gedacht in termen van rassen. Volgens Hitler waren Joden een minderwaardig ras. In hun propaganda sloten de nazi's aan bij oude vooroordelen die er altijd al waren. Daarnaast zorgden de nazi's ervoor dat mensen gingen geloven dat de Joden de schuld waren van de problemen in Duitsland en dat ze te veel macht hadden in het land.

VERVOLGD IN OORLOG 24 • DENKBOEK DENKBOEK • 25

UITGESLOTEN, VERVOLGD, VERMOORD

Hitler en zijn aanhangers vinden dat sommige mensen minder waard zijn zoals Joden, Roma en Sinti. Ze willen hen weg hebben uit de samenleving. Dit begint met regels om ze buiten te sluiten, maar gaat stap voor stap verder naar vervolging en uiteindelijk moord op miljoenen mensen.

1933 30 JANUARI Adolf Hitler komt in Duitsland aan de macht. Veel Joden willen vluchten, omdat het niet meer veilig is in Duitsland. Ze komen ook naar Nederland.

1938 9 OP 10 NOVEMBER Kristallnacht: In Duitsland vallen de nazi's Joden en hun eigendommen aan. Winkels worden ingeslagen, synagogen in brand gestoken. Sommige mensen worden vermoord of opgepakt. Het antisemitisme (de haat tegen Joden) wordt steeds gewelddadiger.

1940 10 MEI 21 NOVEMBER Het Duitse leger valt Nederland binnen. Binnen vijf dagen is het hele land bezet. Alle Joodse ambtenaren worden ontslagen. Dit zijn bijvoorbeeld juffen en meesters, rechters, politieagenten en medewerkers van de overheid. Uitsluiten: iemand mag niet meer meedoen aan het gewone leven. Er worden regels gemaakt die personen buitensluiten. Vervolgen: mensen worden opgespoord, gecontroleerd, opgejaagd, opgepakt en opgesloten. Alleen omdat ze tot een bepaalde groep behoren. Vermoorden: iemand expres doden, omdat je dat van tevoren zo hebt bedacht.

1941 10 JANUARI 12 FEBRUARI 22 FEBRUARI MEI 1 SEPTEMBER De Duitse bezetter maakt lijsten met adressen van alle Joodse Nederlanders. Dat maakt het later makkelijker om ze op te sporen. De oude Jodenbuurt in Amsterdam wordt afgezet met prikkeldraad en voorzien van bordjes met de tekst 'Juden Vierste'. Dit betekent 'Joodse buurt' in het Duits. Op veel plekken verschijnen bordjes met 'Voor Joden verboden'. Ze hangen bijvoorbeeld in bioscopen, zwembaden, parken en dierentuinen. Joodse mensen worden op deze manier steeds verder uitgesloten.

Van de 427 mannen overleefden er maar een paar de oorlog.

In Amsterdam is de eerste grote razia. 427 Joodse mannen worden op straat bij elkaar gedreven en naar concentratiekampen gestuurd. Uit protest gaan mensen in Amsterdam en omgeving staken.

Joodse kinderen moeten verplicht naar aparte Joodse scholen. Vaak kunnen de kinderen geen afscheid nemen van hun klasgenoten en leerkrachten.

Op de foto zie je een klas met Joodse kinderen uit Deventer. De foto is gemaakt tijdens het vierde van het Joods Nieuwjaar. Het meisje in het wit, in het midden van de foto, is Felice Polak. Zij is de enige van alle kinderen op de foto, die de oorlog overleefde.

'We mochten steeds minder ... totdat we er niet eens meer mochten zijn'
Betty Goudmit: Oudkerk was een Joodse kinderverzorgster. Ze help Joodse kinderen met onderduiken.

STICHTING ZWEMBAD "SCHUAGT" IMPENLEK-LEKKERKE

Voor Joden verboden

Wisten mensen in Nederland wat er met de Joden zou gebeuren?

Dat is moeilijk te zeggen. Er gingen wel verhalen rond over moord op Joden in concentratie- en vernietigingskampen. Veel mensen geloofden het niet, het was te onwerkelijk. Dat er zoveel Joden werden vermoord, gebeurde niet van de ene op de andere dag. Stap voor stap werden rechten van Joden ontnomen, werden ze buitengesloten en gediscrimineerd. Het werd steeds een beetje erger. Veel Joden dachten en hoopten dat het mee zou vallen. Ze wisten niet wat wij nu weten. De nazi's gebruikten sluwe smoesjes om mensen te laten geloven dat de Joden die zich moesten melden naar een werkkamp in tegenstelling tot een vernietigingskamp zouden gaan. Ze moesten bijvoorbeeld warme kleding inpakken. Nazi's lieten mensen ook kaarten naar huis schrijven met leugens. Tegen de tijd dat de kaart aankwam, waren de mensen al vermoord.

Waarom doken niet alle Joden onder?

Dat heeft met een aantal dingen te maken. Ten eerste omdat mensen dus niet wisten wat er zou gebeuren. Ze hoopten dat het mee zou vallen. Veel families dachten: als we bij elkaar blijven en hard werken, komen we deze nare tijd misschien wel door. Mensen die het echte gevaar wel inzagen, moesten een onderduikplek vinden. Het lukte dan vaak niet om bij elkaar te blijven. Er was ook veel geld nodig en helpers uit het verzet. Deze helpers liepen zelf ook groot gevaar. Veel mensen wilden anderen niet belasten of in gevaar brengen, want er stonden zware straffen op.

Kwamen Joden in verzet?

Zeker. In een aantal concentratiekampen zijn grote opstanden geweest of hebben mensen geprobeerd te ontsnappen. Er zaten ook veel Joden in het verzet in Nederland. Daarover kun je ook lezen in het *Denkboek* (zie p. 36). Verzet was voor Joden dubbel gevaarlijk. En ook moeilijker, omdat de nazi's hun rechten hadden afgenomen. Ze mochten bijvoorbeeld 's avonds niet meer op straat, waardoor samenkomen in oorlogstijd nog moeilijker was. Het verzet tegen de nazi's kon ook uit heel kleine dingen bestaan. Je niet houden aan de regels en het zoveel mogelijk in stand houden van Joodse tradities bijvoorbeeld.

Waarom is er nu meer antisemitisme in Nederland?

Veel mensen zijn boos op de regering van Israël, omdat er vreselijke dingen gebeuren in Gaza. Soms krijgen de Joden die in Nederland wonen daar de schuld van, terwijl zij niets te maken hebben met wat de regering van Israël doet. Sinds de oorlog in Gaza worden Joodse kinderen in Nederland dus vaker gediscrimineerd. Dat betekent dat ze anders behandeld worden, om wie ze zijn. Ze worden uitgeschilderd. En soms worden Joodse kinderen zelfs bedreigd. Veel kinderen durven niet te laten zien dat ze Joods zijn, ze dragen bijvoorbeeld geen davidster of keppeltje meer.

- Bekijk ook de video 'Hoe Jodenhaat maar niet weggaat' (NOS op 3).

De achtjarige Benjamin Pais en zijn negenjarige zusje Jansje met de Jodenster. Ze worden op 23 november 1942 in Auschwitz vermoord.

